

сприяли мало. Тим часом актори українського походження, що ставали знаменитими, працювали в Москві (яскравим прикладом став Сергій Бондарчук). У підсумку, місцеві актори часто опинялися на другорядних ролях, що позначалося і на їхньому психологічному стані, і на їхніх професійних уміньях. Як і в 1920-х, у 1960-х скаржилися, що актори на рідній студії перебувають у статусі пасинків чи незаконних дітей (стаття Б. Миколаєнка «Кінопасинки», «Радянська Україна», 1962). На Першому з'їзді СКУ в 1963 році голова акторського відділення Сильвія Сергєйчикова також наголошувала на відсутності перспектив в українських акторів. Цікаво, що того ж року на лютого-му пленумі в Москві Сигізмунд Навроцький виступив за створення в Києві Театру кіноактора; характерною була його аргументація: українські актори обходяться дешевше за московських (щоправда, під цим малися на увазі не стільки обсяги гонорарів, скільки витрати на перевезення акторів)⁹.

Якщо Навроцький опікувався фінансовими й організаційними чинниками й не переймався національними культурними питаннями, Павло Нечес, що очолив організовану в грудні 1962 року акторську майстерню, дбав про українізацію акторства, зокрема, виступав за те, щоб актори вільно володіли українською (наприклад, вимагаючи від акторів з недостатнім знанням мови відвідувати вечірні курси)¹⁰. Такий підхід підтримував і Святослав Іванов, що на студійних зборах означив проблему: якщо актори не українські, так само, як і мова фільму і сам автор сценарію, питання національної форми українського кіно лишається порожньою розмовою.

З іншого боку, багатьох режисерів влаштовували «гастролери», що могли приїхати до Київської чи Одеської студії та відіграти вже опрацьований образ. Результатом було засилля клішованих образів, що мало нагадували живі типи; на це нарікав, зокрема, навіть Тимофій Левчук. Лишалася актуальною проблема незнання приїжджими акторами української мови, що позначилося на тому, що більшість стрічок знімали російською.

Таким чином, проблема неукраїнських облич на українському екрані була комплексною, охоплюючи чимало аспектів – від організаційних і фінансових до суто ідеологічних. Об'єднувало їх те, що в підсумку все, свідомо чи мимохіть, працювало на стирання меж між кінематографіями різних республік та по суті утворювало спільну мережу імперського зразка. Акторські обличчя, вільно циркулюючи різними національними екранами, робили тут свій чималий внесок.

⁹ First, Joshua J. Scenes of Belonging: Cinema and the Nationality Question in Soviet Ukraine during the Long 1960s. – ProQuest, UMI Dissertation Publishing, 2008. – С. 107–110.

¹⁰ First, Joshua J. Scenes of Belonging: Cinema and the Nationality Question in Soviet Ukraine during the Long 1960s. – ProQuest, UMI Dissertation Publishing, 2008. – С. 110–110.

Агент «Патріот»: «Довженко, узнав о моем аресте, был сильно взволнован»

Роман Росляк

Справа-формуляр Олександра Довженка (зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України) містить лише одне донесення агента «Патріот». Воно датоване 14 березня 1938 р. У документі йдеться головним чином про реакцію осіб, наближених до агента (зокрема й працівників Київської кіностудії, з чого можна зробити висновок, що «Патріот» був причетний до кіно), на його арешт і звільнення. Про О. Довженка у донесенні згадано лише раз: під час перебування агента під арештом до його дружини підійшла Юлія Солнцева (отже, дружина «Патріота», знову ж таки, скоріше за все, працівник Київської кіностудії), висловила їй співчуття і сказала, що О. Довженко, дізнавшись про арешт, був дуже схвилюваний¹.

Подальший текст донесення, де йдеться про виключення «Патріота» зі складу музичного оргкомітету², зняття матеріалів, поданих ним у журнал «Радянська музика», тощо, дає змогу обмежити рамки його професійної діяльності музичною сферою. Таким чином, перед нами – професійний чи то композитор, чи музикознавець, чи те й те разом. Узявши за основу факт арешту та швидкого звільнення (що мало відбутися десь у лютому-березні 1938 р.), професійну належність, можемо висунути поки що версію, що «Патріотом» міг бути композитор, музикознавець, педагог, музично-громадський діяч Пилип Козицький.

Справді, дати арешту, звільнення та написання донесення корелюються. Про це свідчить архівна кримінальна справа П. Козицького, що зберігається в ГДА СБ України. Вона нараховує всього кілька сторінок. Це радше ставить питання стосовно доволі швидкого звільнення композитора...

Підставою для його арешту стали свідчення (яких, проте, у справі немає) невдовзі розстріляного бандуриста Миколи Зайця³. 22 лютого 1938 р. оперуповноважений 3-го відділу УДБ НКВС УРСР, розглянувши матеріали по звинувачу-

ченню П. Козицького у злочинах, передбачених ст. 54-11 (активний учасник контрреволюційної націоналістичної групи), виніс рішення про обрання запобіжного заходу для нього – утримання під вартою у спецкорпусі Київської в'язниці. Підстава традиційна: перебуваючи на волі, П. Козицький може вплинути на хід слідства⁴. 23 лютого виписано ордер на арешт, і того ж дня композитора заарештували. Привертає увагу той факт, що в архівній кримінальній справі немає жодного протоколу допиту: ані свідків, ані обвинуваченого. Та й з наявних матеріалів майже неможливо скласти уявлення про перебіг слідства. Крім названих документів, є постанова про зміну запобіжного заходу, підписана 3 березня 1938 р. помічником начальника 5-го відділення 3-го відділу УДБ НКВС УРСР мол. лейтенантом держбезпеки Коньковим. Слідство не знайшло підтвердження щодо висунутих звинувачень. Відтак П. Козицького з-під варті звільнено, а його справу закрито і здано до архіву⁵. Затвердив постанову нарком внутрішніх справ УРСР О. Успенський. Слід звернути уваги на доволі промовистий текст довідки від 25 квітня 1938 р. на звороті зазначеного документа: «Козицький Ф. Е. освобожден по распоряжению наркома, не допрашивался»⁶. Отже, вказівка про звільнення надійшла згори. І напевно це було випадково. Дуже все це якось сумнівно виглядає: нарком виявляє інтерес до звичайного арештанта, яких тоді були десятки, якщо не сотні тисяч. Погодьмося, що П. Козицький нічим не відрізнявся від інших, хіба що певними «заслугами» перед радянськими спецслужбами. Враховуючи ж його навчання в Київській духовній академії, активне членство в УАПЦ та той факт, що спецслужби доволі активно вербували представників духовенства, з імовірністю можемо припустити, що Козицького могли завербувати, причому не обов'язково у 1938-му під час арешту, а значно раніше.

Отже, 3 березня 1938-го П. Козицький виходить на волю. Судячи з донесення, агент «Патріот» вже наступного дня (тобто 4 березня) з'являється на Київській кіностудії. Там він зустрічає дружину М. Бажана, яка страшенно зраділа його звільненню і поспішила додому, аби повідомити цю гарну новину своєму чоловікові (дізнавшись про арешт, М. Бажан не спав цілу ніч)⁷.

Як відомо, П. Козицький активно працював у кіно, створивши музику до фільмів «Донька партизана» (1935), «Повідь» (1936), «Сонячний маскарад» (1936), «Стожари» (1939), «Кубанці» (1940). На Київській кіностудії у сценарному відділі працювала і його дружина Корольова Зоя Михайлівна, мати акторки Гулі Корольової (Гуля знялася у фільмах «Донька партизана», «Сонячний маскарад», «Я люблю», 1936); 1942 р. загинула на фронті; стала популярною завдяки книзі О. Льїної «Четвертая высота»). Прізвище Корольова – від першого шлюбу з Корольовим Володимиром Павловичем, режисером Державного московського камерного театру і батьком Гулі Корольової.

За документами у списках сценарного відділу числилася не Корольова, а Богданова-Корольова Зоя Михайлівна. Можемо припустити, що, розлучившись із першим чоловіком,

до його прізвища вона додала своє дівоче або ж залишила лише дівоче. Принаймні П. Козицький свої листи 1930-х рр. (деякі з них зберігаються у фондах ЦДАМЛМ України⁸) адресував саме Богдановій Зої Михайлівні. Одне слово, попри різні варіації у прізвищах Зої Михайлівни (Корольова, Богданова, Богданова-Корольова, Козицька-Корольова, Козицька), суті справи це не міняє – вона була дружиною П. Козицького і матір'ю Гулі Корольової.

Одним із ключових аргументів того, що П. Козицький і «Патріот» – одна й та ж людина, є рядки з донесення, де згадується дружина агента «Патріот». Перипетії розгортаються, зокрема, навколо фільму «Квітуча Україна». Свого часу дружина «Патріота» звинувачувала працівника студії А. Цапа у «шкідництві», а конкретно в тому, що до згаданого фільму він спеціально підбирав гірші кадри. Після арешту «Патріота» А. Цап зі зловтіхою заявив завідувачеві сценарного відділу кіностудії О. Сироті (останній, не називаючи джерела, ці слова передав дружині «Патріота» після звільнення того з-під арешту): «Долго ли вы будете держать Б-ву в сценарном отделе, – она всюду видела врагов, а врага в своей постели не заметила!»⁹. Отже, «Б-ва» – це, по-перше, дружина «Патріота», а, по-друге, працівниця сценарного відділу Київської кіностудії. Переконавшись в останньому також можна за допомогою списку працівників художньо-сценарного відділу Київської кіностудії станом на 1 липня 1938 р.: єдине прізвище, що починається на літеру «Б», – Богданова-Корольова, яка працювала редактором-консультантом¹⁰. Зрозуміло, щоби не видавати себе повністю, «Патріот» скоротив прізвище своєї дружини з «Богданова» до «Б-ва»...

Донесення агента «Патріот» про реагування на його звільнення з-під арешту та інші питання

14 березня 1938 р.

АГЕНТУРНО

Источник: «Патриот»

14.III.38 г.

Принят: нач[альник] 7-го отдела. IV отдел[ения] Акимов

Реакция на мой арест и на освобождение

Л. РЕВУЦКИЙ¹¹: «Из-за вас я не купил прекрасного рояля» (надо понимать, боялся за себя и не хотел вкладывать денег в дорогую вещь). Его жена: «Мы несколько ночей не спали, волновались».

СМЕКАЛИН¹²: «А тепер я починаю хвилюватися». На вопрос почему: «У мене така вдача – хвилюватися, коли все лине»¹³. Жена поета БАЖАНА, встретив меня на фабрике 4.III, страшно обрадовалась и сказала: «Я сейчас должна поехать домой и сказать матери БАЖАНА, что вас освободили, и сообщит об этом самому Миколі (БАЖАНУ), потому что, узнав о вашем аресте, он целую ночь не спал».

Моя жена передавала, что во время моего заключения к ней подошла режиссер Юлия СОЛНЦЕВА, выразила ей сочувствие и сказала, что Сашко (ДОВЖЕНКО, ее муж), узнав о моем аресте, был сильно взволнован¹⁴.

Отношение руководства оргкомитета (БРЕСКИН¹⁵), со

сторони которого чувствую некоторую настороженность, стремление формально ликвидировать последствия моего ареста (материалы мои и обо мне им восстановлены в 1-м номере «Р[адянської] м[узики]»¹⁶, постановление секретариата об исключении меня из состава оргкомитета он обещал аннулировать), но искренней теплоты ко мне не чувствуется¹⁷.

Был вызван к моей падчерице І.ІІІ приват-доцент РОТ-ТЕНБЕРГ (ушник); высказываясь о приговоре, он сказал: «Мерзким преступником я считаю ЛЕВИНА, большим чем ЯГОДА¹⁸, потому что ЛЕВИН непосредственно убивал; что же касается ПЛЕТНЕВА и КАЗАКОВА, то они менее виновны, ведь их ЯГОДА так опугал, что я не представляю, как можно было бы раскрыть его: ведь к СТАЛИНУ их не допустили бы, а если бы допустили, то ЯГОДА объявил бы их сумасшедшими. Единственный выход возможен был бы таков: прийти домой, написать в редакцию «Известий» или «Правды» письмо о факте поручения ЯГОДЫ и пустить себе пулю в лоб¹⁹».

Резко отрицательное отношение к моему освобождению проявил на [Киевской] киностудии ЦАП²⁰ (бывш[ий] зам[еститель] директора, ныне консультант по оборонным фильмам). Моя жена обвиняла его перед дирекцией и на закрытом партийном заседании во вредительстве, которое она усматривала в том, что для «Квитучей Украины» ЦАП умышленно отбирал из имевшегося

материала худшие кадры²¹, что несмотря на отрицательное мнение членов творческой секции об артистах и материалах фильма «Чей кандидат» (реж. ГАЛИЦКИЙ²² и ДОВБЫЩЕНКО²³) и своевременные сигналы об этом, ЦАП, как зам[еститель] директора, категорически отстаивал работу режиссеров (фильм этот все же запрещен трестом «Украинфильм»²⁴), что на заседаниях сценарного отдела ЦАП всячески тормозит и охаивает сценарии оборонной тематики (сценарий РООМА Абрама²⁵ и др.) – о чем я постараюсь как-нибудь подробнее написать. Во время ареста ЦАП со злорадством заявил СИРОТЕ, зав[едующему] сценарным отделом (о чем последний после моего освобождения, не называя именно ЦАПА, рассказал жене): «Долго ли вы будете держать Б-ву в сценарном отделе, – она всюду видела врагов, а врага в своей постели не заметила!».

Сообщение о моем освобождении произвело на него в буквальном смысле оглушающее впечатление: он сразу прервал свой оживленный рассказ, замолчал, стал мрачным и тотчас же вышел из комнаты консультантов.

РЫЛЬСКИЙ, который все время до моего ареста держался со мной сухо, сторожко, официально, встретив меня после освобождения, тепло пожимая руку, сказал: «Що це ви причіску змінили», – давая понять, что знает причину моей стрижки.

ВЕРНО:

ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-836, т. 1, ч. II, арк. 159–161.

Копія. Машинопис.

(Endnotes)

- 1 ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-836, т. 1, ч. II, арк. 159.
- 2 1932 р. було створено Спілку радянських музик України (СРМУ), яка до 1939 р., коли з'явилася Спілка радянських композиторів України (СРКУ), офіційно не визнавалася й існувала в статусі оргкомітету (Кузик В. Прагнення творчого єднання (назустріч 85-річчю створення Національної спілки композиторів України) // Українське мистецтвознавство. – К., 2016. – С. 153).
- 3 ГДА СБ України, ф. 6, спр. 36763 фп, арк. 3.
- 4 Там само – Арк. 2.
- 5 Там само. – Арк. 6.
- 6 Там само. – Арк. 6, зв.
- 7 Там само, ф. 65, спр. С-836, т. 1, ч. II, арк. 159.
- 8 ЦДАМЛМ України, ф. 359, оп. 1, спр. 33, арк. 152–160.
- 9 ГДА СБ України, ф. 65, спр. С-836, т. 1, ч. II, арк. 161.
- 10 РГАЛИ, ф. 2450, оп. 5, спр. 32, арк. 13.
- 11 Ревуцький Лев (Левко) Миколайович (1889–1977) – український композитор, педагог.
- 12 Смекалін Василь Григорович (1901–1940) – український композитор, диригент, педагог.
- 13 Так у тексті. Очевидно, треба «мине».
- 14 Текст підкреслено червоним і синім олівцями.
- 15 Брескін О. Л. – композитор, секретар оргбюро Правління Спілки радянських композиторів України.
- 16 У першому номері за 1938 р. журналу «Радянська музика» містяться публікації таких музикознавців, як О. Брескін («Ще раз про оперу “Тарас Бульба”», с. 18–21), Ємельянов («Опери та балети українських радянських композиторів», с. 22–26),

В. Грудін («Опера “Щорс” композитора Б. Лятошинського», с. 27–28), Б. Савінов («Перша симфонія К. Данькевича», с. 29–33), В. Довженко («П. Глушков – концерт D-dur для скрипки і симфонічного оркестру», с. 34–42), В. Анісімов («Композитор М. М. Вілінський (Нариси про життя і діяльність)», с. 43–46), І. Белза («Радянська кіномузика», с. 47–49), Ф. Май («Трубадур революції (До 50-річчя з дня смерті Єжена Пот'є)», с. 50); інші автори сховалися під криптонімами «М.», «В. А.», «І. Б.». Автор публікації, і окремої публікації, йому ж присвяченої, журнал не містить. Однак у розділі «Музичне життя Радянського Союзу» (с. 57) ідеться про те, що композитор В. Грудін (який є одним із авторів журналу) написав пісню «Наш закон» на слова С. Кірсанова...

17 Так у тексті.

18 Ягода Генріх (Єнох) Григорович (1891–1938) – радянський державний і політичний діяч, один із керівників радянських органів державної безпеки (нарком внутрішніх справ СРСР у 1934–1936 рр.) та організаторів масових репресій. Страчений.

19 Ідеться про «лікарів-убивць» Д. Д. Плетньова, Л. Г. Левіна та Г. М. Казакова, яких засудили у справі вигаданого «антирадянського правотроцькістського блоку».

20 Цап Абрам Львович – організатор кінотовиробництва.

21 Цікаво, що сам Цап на сторінках студійної газети опублікував статтю з промовистою назвою «Ліквідувати наслідки шкідництва». З одного боку, він висуває чималі претензії до оператора М. Кауфмана, мовляв, той «протягом року витрачав кошти, плівку і дорогий час [...] на нікому, в більшості, непотрібні знімання. [...] він став на шлях формалістичних викрутасів і за-

хоплення деталями машин, не помічаючи найціннішого і найцікавішого для цього фільму». З іншого – Цап переконаний: незважаючи на низку недоліків, «матеріал, що готовий на сьогодні, дозволяє нам з певністю сказати, що фільм доброї якості буде випущено до річниці Великого Жовтня» (Цап. Ліквідувати наслідки шкідництва / Цап // ЗБФ. – 1937. – 4 вересня). Загалом позитивно оцінюючи цю документальну стрічку, журнал «Радянське кіно» писав: «Безумовно, перешкоджають цілості й тематичній спрямованості фільму поєднання різноманітних різностильових матеріалів з кадротеки. На фільмі не могли не відбитися часті зміни керівників постанови «Квітучої України». Режисер О. Штрижак, останній керівник цієї постанови, дістав спадщину, з якою впоратися було нелегко» (Мякушков В. «Квітуча Україна» // Радянське кіно. – 1938. – № 1. – С. 28).

- 22 Галицький Володимир Олександрович (1907–1998) – український і російський театральний і кінорежисер, педагог.
- 23 Довбищенко Віктор Семенович (1910–1953) – український режисер, театрознавець, педагог.
- 24 Співрежисер фільму В. Галицький згадував: «В юлі на киностудії нам поручили зробити агиткороткометражку із двох частей к виборам в Верховный Совет УССР. Сценарий назывался “Чей кандидат?”. Он посвящался предвыборной

кампании на селе. Тут мы прошли все стадии съемочного процесса в ускоренном порядке: и подбор актеров (на роль председательницы колхоза пригласили Н. М. Ужвий), и короткие репетиции, и двухнедельные ночные съемки (днем все павильоны были заняты), и выезды на натуру. Фильм показали худсовету. На нем присутствовал и Александр Петрович [Довженко]. Он сурово раскритиковал нашу работу, придираясь к каждому кадру. Напрасно Леонид Луков нас защищал: “Смотрите, а эта панорама неплохо снята!”. Александр Петрович высказался так: “Для вас это была первая встреча с производством, вы узнали частично преодолели многие наши трудности. И результат тут менее важен, чем сам процесс. Фильм выпускать не будем”. Мы согласились с решением худсовета. Но в нас бушевала обида. Лучше бы знакомство с “процессом кинопроизводства” состоялось года два назад. Однако жизнь взяла свое. Фильм “крутили” перед выборами в Верховный Совет УССР, в июне, перед сеансами» (Галицкий В. А. Театр моей юности / В. Галицкий. – Л.: Искусство, 1984. – С. 280). Уривок з літературного сценарію «Чий кандидат?» 11 жовтня 1937 р. опублікувала студійна газета «За більшовицький фільм».

- 25 Роом Абрам Матвійович (1894–1976) – радянський режисер театру і кіно, сценарист.

Переможців визначили глядачі

Стрічка «2014» Мирослави Трофимчук (донька) та Ганни Гладкої (її мати), які є героїнями фільму «Земля блакитна, ніби апельсин» Ірини Цілик, перемогла на третьому КіноКультФесті. Його проводить телеканал UA: КУЛЬТУРА, а переможців визначають за результатами голосування глядачів. У 2020 році фестиваль відбувався онлайн. До конкурсної програми увійшло 16 українських короткометражок.

Італійці знімають фільм...

з участю гвардійця Віталія Марківа Як повідомили в пресслужбі Нацгвардії, в районі проведення операції Об'єднаних сил італійці фільмують документальну стрічку *Crossfire* із залученням військовослужбовців Нацгвардії України. Зазначається, що основною тематикою й ідеєю фільму стало висвітлення подій та обставин, що стосуються загибелі журналіста Андре Роккелі і його перекладача Андрія Миронова у 2014 році та справи нацгвардійця Віталія Марківа, якого звинувачували в причетності до цього інциденту.

«Якщо було завтра» – лауреат МКФ

Короткометражну сюрреалістичну драму режисерки, сценаристки і продюсерки Анастасії Євченко відзначено в номінації

«Найкращий короткометражний фільм» на МКФ *Barcelona International Film Festival*. Фільм порушує теми війни, людських цінностей, любові та сім'ї.

Німії документальний фільм «Polonia Restituta»

створив підприємець Юзеф Блешинський з нагоди 10-річчя проголошення Польщею незалежності в 1918 році. У стрічці є епізоди Українських визвольних змагань: на екрані з'являються Львів, Київ, Житомир, Бердичів тощо. Є там і Симон Петлюра, що приймає парад під Ямполем після завершення Першого Зимового походу та крокує вокзалом поруч із Юзефом Пілсудським, бійці низки українських збройних формувань, включно з російським антибільшовицьким підрозділом війська УНР. Копію реставрували і 17 грудня 2020 року показали в Києві.

Віра Яковенко знімає «Подвійний імельман»

Держкіно України повідомило про початок зйомок ігрового фільму «Подвійний імельман» режисерки Віри Яковенко за сценарієм Ірен Роздобудько, яка багато спілкувалася з людьми з окупованих територій. Ідеться про членів екіпажу, які після падіння українського літака опиняються на окупованій території Донбасу і змушені вибиратися звідти поодиночі.

Головна героїня – мама одного з членів екіпажу, яка намагається допомогти синові вибратися з полону. Ролі виконують Лариса Руснак, Істан Розумний, Ксенія Баша, Ніна Набока. 2020 року «Подвійний імельман» здобув перше місце в Міжнародному літературному конкурсі «Коронація слова» в номінації «Кіносценарії».

Цьогорічний лауреат Державної премії ім. Лесі Українки

29 грудня 2020 року Комітет з присудження Державної премії ім. Лесі Українки на своєму засіданні визначив переможців. У номінації «Кінотвори для дітей та юнацтва» більшістю голосів комітет проголосував за присудження премії ігровому фільму «Пекельна Хоругва, або Різдво Козацьке» (автор сценарію – Олександр Власюк, відомий за творчим псевдонімом Сашко Лірник). За премію в цій номінації змагалися фільми: вісім ігрових, анімаційних та один науково-популярний. На здобуття премії Сашка Лірника висунула редакція журналу «Кіно-Театр».

Найкасовіший кінотвір минулого року

До світового ТОПу потрапили дві китайські стрічки, маловідомі глядачам у Європі та США. Найкасовішою у 2020